

Zenbait euskal testu Nafarroan XVII. mendean

JOSE LUIS ERDOZIA MAULEON*

Ezer baino lehen, **Rafael Karasatorre Bidaurre** ikerlari etxarriarrari eskerak eman nahi dizkiot, berak eman baitzidan duela urte pare bat, gutxi gorabehera, dokumentu hauen berri. Rafaellek emandako datuekin ez zitzaidan batere zail izan Nafarroako Artxibategi Orokorrean (NAO hemendik aurrera) dokumentu hauek bilatu eta, bertan, euskarazko testuak aurkitzea. Bihoakio, berriz ere, hemendik nire eskerrik zintzoena.

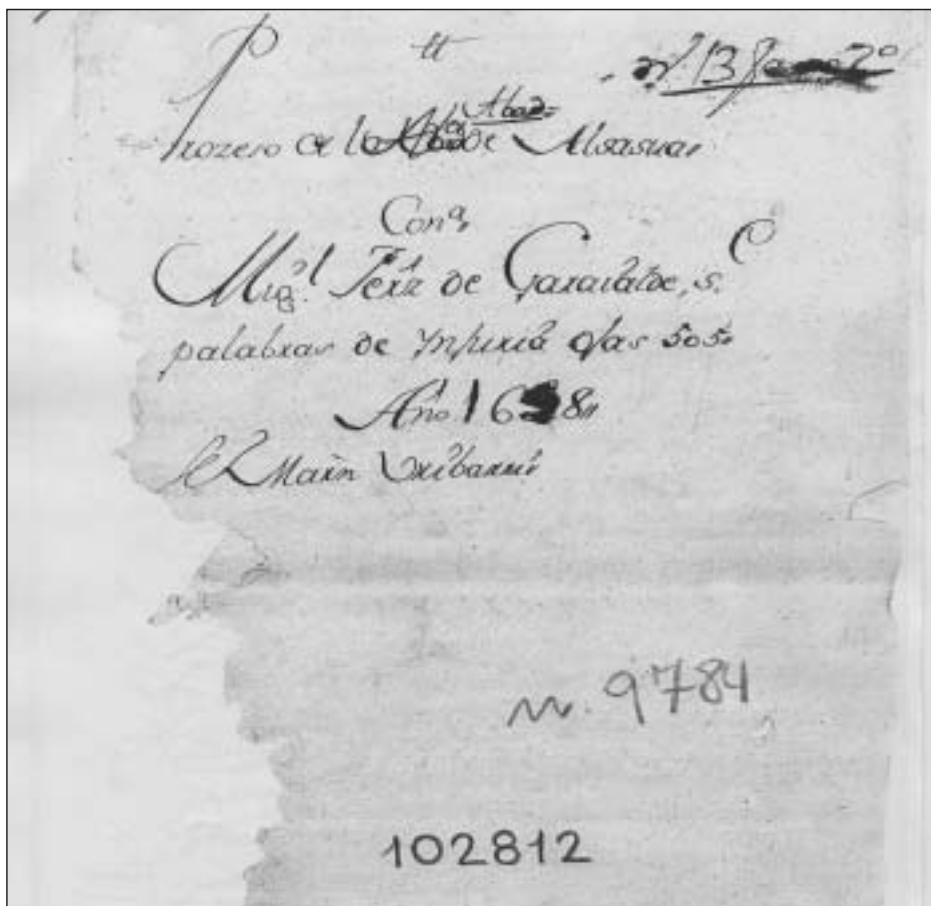
ZENBAIT ARGIBIDE TRANSKRIPZIOEI BURUZ

Berrogeita hamazazpi esaldi edo hitz solte ageri dira euskaraz bi dokumentu hauetan, berrogeita hamabost lehenengoan, horietako zenbait errepi-katurik, eta bi bigarreanean. Artikulu honetan guztiak jaso dira eta esaldi edo hitzen transkripzioari dagokionez, ondorengo irizpideak izan dira kontuan:

- Dokumentuan bertan ageri den puntuazioa erabili da, bost aldiz koma eta behin baino ez gidoia. Hiru puntuak euskarazko esaldiak gaztelaniako testuez banaturik ageri direla erakusteko erabili dira. Ez dira, beraz, hiru puntuak dokumentuan agertzen. Bestalde, bi aldiz besterik ez bada ere, lerroz aldatzean hitza zatiturik geratu denean marratxoa erabili da.
- Silabak edo hitzak ez dira banandu jatorrizko testua jasotzerakoan, dokumentuan agertzen diren moduan jaso baitira.
- Kasu batean soilik parentesiak erabili dira, dokumentuko orriari zatia falta zaiolako, ertza hautsirik baitu, eta zentzuaren araberako aditz formaren bigarren silaba parentesi barnean paratu da.
- Testuingurua jasotzerakoan, kasuren batean edo, galdera ikurra erabili da zalantzazkoa delako transkripzioa.
- Laburdurak dokumentuan ageri diren moduan jaso dira.

*Euskal filologian doktorea.

1. DOKUMENTUA: ALTSASUKO BIKARIOA ETA BURUNDAKO
ALKATEAREN ARTEKO AUZIA 1648 URTEAN

(Dokumentuaren azala)

DOKUMENTUAREN SIGNATURA NAOn: 102812

IZENBURUA: Fiskala eta Miguel de Arramendia Miguel Fernández de Garayalde y Lazcanoren aurka.

DOKUMENTUAREN ORRI KOPURUA: 505

AUZIAREN HASIERAKO DATA: 1645eko uztailaren 13a.

AUZIAREN AMAIERAKO DATA: 1648ko maiatzaren 30a.

DOKUMENTUAREN EGILEA: Martin de Uribarri. Martin de Uribarri Errege Kontseiluko idazkaria izan zen 1629 eta 1662 urteak bitartean, ondorengo signatura zenbakia duten NAOko dokumentuek adierazten duten moduan: 042617¹, 042632², 042643, 042679, 074548, 102429, 134937, 104169³.

¹ 1629 urtekoa dugu dokumentu hau eta ondorengo dio bere edukia eta egitura azaltzerakoan: *El convento de San Agustín de Estella (agustinos calzados), sobre libranza de 100 ducados y 60 reales de renditos del Deposito General, entregados por Martin de Uribarri, secretario del Consejo Real, heredero de Juan de Bausillon, cerrajero, vecino de Estella, para pago de deuda.*

² 1630ekoa da beste hau eta ia gauza bera esaten du, ezen soilik *su suegro* aposizioa gehitzen baitu *Juan de Bausillon* eta *cerrajero* hitzen artean.

³ 1662koa da beste hau eta zera ageri da bere edukia eta egitura azaltzerakoan: *Martin de Uribarri, secretario del Consejo real, contra el Fiscal, sobre pago de 30 ducados anuales de salario.*

GAIA: Fiskala eta Altsasuko Inkisizioko Ofizio Santuko komisarioa eta abadea den Miguel de Arramendia, Burundako haraneko alkatea den Miguel Fernandez de Garaialde y Lazkano altsasuarraren aurka, irainengatik ezarri beharreko 200 libratako isuna dela eta. Aipatu irainak 1645eko ekainaren 5ean gertatu omen ziren Mendekoste bigarren egunean Altsasuko plazan, elizaren aurrean, goizeko zazpiak edo zortziak aldera.

PROTAGONISTAK:

- Miguel Fernandez de Garaialde y Lazkano⁴, Burunda haraneko alkatea eta auzian akusatua. Bere aita Miguel Fernandez de Garaialde zen, batxilerra eta Arakil haraneko arzipretea (lehenago Urdiaingo bikario⁵ ere bai) eta bere ama Maria Garzia de Rekalde, arabarra, lekukoek era berezian deskribatzen dutena⁶ eta abadeak putatzat zeukana⁷. Alkateak ospe nahiko txarra zuen, ezen lekuko batzuk diotenez Altsasuko Joanes de Elizalde, behin batean, eta Iturmendiko Pedro de Anso, beste behin, jipoitu baitzituen⁸.
- Miguel de Arramendia, Altsasuko abadea eta Inkisiozoko Ofizio Santuko komisarioa. Honek eraman zuen auzitara aurreko protagonista eta bera iraintzeagatik isuna jar ziezaiotela eskatu. Hau ere ez da oso ongi ageri lekukoek esanetan, liskar bat baino gehiago izan baitzuen hauen testigantzen arabera⁹. Akusatuak behin baino gehiagotan esandakoaren arabera abadearen jatorria ez zen berak zioena¹⁰.

LABURPENA: 1645eko ekainaren 4ko iluntzean, Burunda haraneko alkateak (Miguel Fernandez de Garaialde y Lazkano), Martin de Mazkiarane¹¹ eta haraneko diputatu batek (Juanes de Gastaminza) lehorte handia zegoela ikusirik¹², hurrengo goizean San Juan ermitaraino prozesioa eta hara iritsitakoan meza egitea erabaki zuten. Berandu zenez, ez ziren abadearengana joan honen guztiaren berri ematera, goizeko lehen or-

⁴ Juan de Ucar izan zen auzi honetan akusatuaren prokuradorea eta horrela aurkeztu zuen 293. orrialdean: ... *que el disculpante es hijo del Vachiller Don Mig fernandez de garayalde y Lazcano arcipreste del Valle de araquil y Maria Garcia de Recalde que abra veinte años que murio y asi ella como el dho D Mig heran hijos de algo conocidos personas principales y por tales fueron tenidos havidos y commente reputados como lo diran los tesgos...*

⁵ 95. orriaren atzealdean, Miguel Ochoa de Galarza lekukoak horrela dio: ... *es tenido y lo assido en todo su tiempo deste testigo por hijo del bachiller D. Miguel Fernandez de Garayalde y Lazcano abbad del lugar de Urdiaín y de Maria Garzia y save y a visto que el dho Miguel Fernandez hera perssona principal tenido y reputado por hijo dalgo...*

⁶ 13. orria: ... *lo que mas puede decir es que el acusado es tenido y reputado por hijo de Maria Garcia la qual fue havida por mujer liviana y facil aunque no puede declarar de las demas calidades...*; 17. orria: ... *y que save la madre del acussado fue muger de leve opinión aunque no puede declarar de calidad y limpieza fuese...*

⁷ 29. orria, atzealdean: ...*por lo qual el dho quexante se mostró muy sentido y colérico y dixo al acussado que si el hijo de una puta havia de rancar las dichas estacas y que si sabia cuyo hijo fuese...*

⁸ 22. orria: ... *en el camino le maltrato de golpes al dho su marido... le respondió queel acussado le havia dado de palos...*

⁹ 7. orria, atzealdean. Honela dio Pedro de San Roman lekukoak: ... *le a tenido y tiene por sacerdote muy exemplar y virtuoso y que a cumplido y cumple con la obligaciones de su oficio dando exemplo a todos sus parrochianos excepto que save a tenido diferentes pleitos y con diferentes personas del dho lugar y Valle de Burunda...*

¹⁰ 20. orria: ... *oyo que dezia no es este arramendia, sino yaurtia...* 74. orria, atzealdea: ... *elacusado y con voz alta dijo ese es hijo de Joan de Yaortia sin nombrar persona por quien lo decia...*

¹¹ 26. orria, atzealdea: ... *Martin de Mazquiaran jurado del dho lugar...*

¹² 27. orria, atzealdea: ... *se vieron el alcalde acussado este testigo y Juanes de Gastaminza jurado y por ver la necesidad tan grande que havia de agua para los campos...*

duan prozesiorako ezkilak joko zituztela herria jakinaren gainean jartzeko erabikirik. Eta hala egin bazuten ere, ezkilak jo eta jo ari zirelarik, goizeko zazpiak edo zortziak aldera, abadeak ezkiljoleari bere lana bertan behera uzteko esan zion, Urdiaingo apaizak etortzerik ez zuelako bera laguntzera prozesioan¹³. Hau guztia zela eta, Miguel Fernandez de Garaialde y Lazkanori Martin de Mazkianek jakinarazi zionean abadearen erabakia, honen aurka hasi zen gaizkiesaka gora-gora, Miguel de Arramendia abadeak entzuteko moduan. Alkateak gehien erabilitako iraina ‘oker’ (‘tuerto’ ageri da behin eta berriz lekukoen testigantzetan) da eta abadeak erantzunez erabilitakoa, berriz, ‘putaseme’¹⁴. Hauek entzun bezain laster, alkateak abadearengana jo eta atxilotu nahi izan zuen erregearen izenean (*apellidando al rey*) tartean sotanatik eutsi zuelarik, baina ondoan zeuden pertsonen eraginez elizan sartzen utzi zuen atxilotu gabe. Irainka eta gaizkiesaka jarraitu zuen eta Pedro de Goikoetxea, abadearen koinatua, atxilotzen saiatu zen geroago erregearen izenean abadea atxilotzeko deia egin zuenean lagundu ez ziolako. Honetan zebilalarik, Maria Ramos de Arramendia (Juan de Gainzaren emaztea) abadearen ilobaren kexak eta irainak¹⁵ entzun zituen eta atxiloturik eraman zuen kartzelaraino, bertan hanketatik lotuz¹⁶.

Gero, alkateak eliza ondotik alde egin zuenean, abadea atera zen berriz plazara eta bertan zeudenei esan zien auzitara eramango zuela hura eta haien lekukotza behar zuela, bereziki esanez sotanako mahukak apurtu zizkiola bera atxilotu nahian ibili zenean alkatea. Auzian ageri diren lekukoek, hala ere, guztiek esan zuten ez zituztela sotanaren mahukak apurturik ikusi abadea eliza barrura sartu zenean edo gutxienez ez ziotela horrelakoari erreparatu.

Auzian, bestalde, lekukoei hainbat galdera egin zizkieten abadea eta alkatearen arteko harremanak nolakoak ziren argitzeko eta erantzunetan ageri zaizkigu harreman horiek lehendik ere txarrak zirela frogatzen duten bi pasarte: abadearen soroko hesiarena eta eliza barruan meza garaian hikamika sortu zutenekoa. Lehenengoan, abadeak bere soroan hesolak jarri eta bertan zegoen iturrirako bidea itxi egin zuenez, alkateak berak kendu zizkion aipatu hesolak, orduan ere eztabaida sutua izan zutelarik¹⁷. Bigarrenean, abadea meza ematen ari zen bitartean, alkateak Juan de Arzari esan zion Pedro de Goikoetxearen lekuan eseritzeko eta eztabaidan hasi zirenez meza garaian abadeak bi alditan eskatu behar izan zien isiltzeko eta elizatik ateratzeko. Pentsa daitekeenez oraingoan ere liskar ederra bien artekoa! Eta gainera, pasarte honetako zenbait aipu euskaraz jasoak daude auzian zehar.

¹³ 7. orria, atzealdean: ... *yo soy el dueño de la Iglesia y como quieren que sin mi voluntad se haga la procesión mayormente no habiendo clerigo que asista...*

¹⁴ 14. orria: ... *a lo qual el quexante le volvió a replicar y decir mentis hijo de una puta...*

¹⁵ 10. orria: ... *y que la prission echa en Maria Ramos de Arramendia muger de Juan de Gainza sobrina del dho abbad precedio de hauer dicho al acusado le saltassen los dos ojos...*

¹⁶ 27. lerroa, atzean: ... *le puso en el cepo de la carceleria...*

¹⁷ 29. orria, atzealdean: ...*por lo qual el dho quexante se mostró muy sentido y colérico y dixo al acusado que si el hijo de una puta havia de rancar las dichas estacas y que si sabia cuyo hijo fuese...*

(Dokumentuko 225. orrialdearen zatia)

EUSKARAZKO TESTUAK

Auzian agertzen den euskarazko testu bakoitza (esaldi zein hitz solte) dokumentuko orrialdeen ordenaren arabera, hurrenez hurren, bildu dut eta bertan, orrialde zenbakia, testuingurua eta batuko eta burunderako egungo ordaina jasotzeaz gain, merezi zuela iruditu zaidanean, testu bakoitzaren iruzkin laburra ere egin dut.

9. orria	Testua:	çurequi
	Testuingurua:	... y en lengua bascongada y con el mismo estilo le respondio con vos que en bascuenze se dize çurequi...
	Batuko ordaina:	Zurekin
	Burunderaz:	zuikin
	Iruzkina:	Soziatibo kasuko atzikiak ez darama bukaeran kontsonante sudurkaririk. Egun, berriz, Burundan -kin da erabiltzen den morfema, kontsonante sudurkaria bukaeran duela, eta soilik Bakaikun ageri dira zenbait hitzunen kasuan hemengoak bezalakoak ¹⁸ .

¹⁸ FLV, 90, 2002, 288 orrialdea: “Soziatiboan, nik burutzapen guztiak bukaeran sudurkaria daratatarik jaso ditut, baina Mundiñanok esaten du noizean behin -eki ere agertu zaiola, eta hurrengo burutzapenak jaso ditu: *ardiyeki, barieki, Etxarriki*”.

14. orria	<p>Testua: çurequí</p> <p>Testuingurua: ... y que el acusado respondió por el mismo tono que ay, no hablo con vos que en lengua bascongada le dixo çurequí...</p> <p>Batuko ordaina: Zurekin</p> <p>Burunderaz: zuukin</p> <p>Iruzkina: Orrialde honetako burutzapenak tildea du azken bokalean.</p>
18. orria (atzealdean)	<p>Testua: y baño guizon prestuagoaren semea</p> <p>Testuingurua: ... y el dho acussado le respondió de padre mas honrrado que tu que en bascuence le llamaua = y <u>baño guizon prestuagoaren semea</u> = ...</p> <p>Batuko ordaina: hi baino gizon prestuagoaren semea</p> <p>Burunderaz: i <u>baindo gizon prestuboon semia</u></p> <p>Iruzkina: Izenordaina y grekoaz ageri da eta desberdintasunezko konparazioa burutzeko partikula kontsonante sudurkaria bustirik duela. Gaur egun <i>baindo</i> erabiltzen dute Burundan. Bestalde, morfema konparatzailea oso-osorik ageri da, inongo fonetismorik jasan gabe. Gaur egun Burundan eta Sakana erdialdean ondorengo bilakabidea izango luke burutzapen honek: <i>prestu</i> + <i>-ago</i> > <i>prestubago</i> (kontsonante epentetikoa) > <i>prestubao</i> (bokal arteko herskariaren galera) > <i>prestuboo</i> ($V_1V_2 > V_2V_2$) > <i>prestubo</i> ($V_2V_2 > V_2$). Eta antzeko bilakabidea jarraitzen du edute-genitiboaren morfema eransterakoan: <i>prestubo</i> + <i>-aren</i> > <i>prestuboon</i>.</p>
40. orria (atzealdean)	<p>Testua: çatoz, ceurq ateranacaçu</p> <p>Testuingurua: ... <i>haciendose dueño de la razón le respondió benga saqueme queen lengua bascongada ledixo çatoz, ceurq ateranacaçu...</i></p> <p>Batuko ordaina: zatoz, zeuk atera nazazu</p> <p>Burunderaz: <i>atoz, zeorrek ataa nazazu</i></p> <p>Iruzkina: Izenordain intentsiboa kontsonante dardarkaria tartean duela ageri da. Axularrek Gero liburuaren hasieran, Irakurtzaileari atalean ere horrela erabili zuen: ... <i>zeurea, zeurk egina baitzendu bezala...</i> Aginterako aditz formari dagokionez, aldiz, badirudi idazleari ahaztu zitzaiola gakoa markatzea lehen kontsonante txistukarian. Bestalde, aditz nagusia eta laguntzailea elkarturik ageri dira.</p>

46. orria	Testua:	çatoz eta suc aterana çaçu
	Testuingurua:	<i>... beni vos y sacadme que en lengua bascongada le dixo çatoz eta suc aterana çaçu...</i>
	Batuko ordaina:	zatoz eta zuk atera nazazu
	Burunderaz:	<i>atoz ta zuk ataa nazazu</i>
	Iruzkina:	Oraingoan era desegokian bereizi ditu aditz nagusia eta laguntzailea eta izenordaineko kontsonante txistukaria ere modu desegokian idatzi du. Egun ongi bereizten dira bi txistukariak Burundan eta Sakana osoan.
54. orria	Testua:	norç sarcen çaitu ortan
	Testuingurua:	<i>... y al abad le respondio el dho acussado quien os mete en esso que en lengua bascongada le dixo, <u>norç sarcen çaitu ortan</u>; y que prosiguiesse en decir su misa que ellos se compondrían...</i>
	Batuko ordaina:	nork sartzen zaitu horretan
	Burunderaz:	<i>nok sartzen zaitu ortan</i>
	Iruzkina:	Aditz aspektuko morfeman txistukari frikaria erabili du afrikatuaren orde. Erakusleari dagokionez, sinkopa egin du egun nafarreran ugari direlarik horrelako burutzapenak, baina ez Burundan, nahiz eta erakuslearen kasuan horrela egiten den.
66. orria (atzeadean)	Testua:	çuc engañatu bear duçu auçoa
	Testuingurua:	<i>... el dho acusado le replicó que ay que haveis engañado Vos de un tuerto aun concejo como el deeste lugar y Vos le haviays de engañar de esta manera que en lengua bascongada le dezia estas razones, <u>çuc, engañatu bear duçu auçoa</u>, y que el dho quexante...</i>
	Batuko ordaina:	zuk engainatu behar duzu auzoa
	Burundera:	<i>zuk engainatu ber dezu auzua</i>
	Iruzkina:	Berrito ere, sudurkaria bustirik ageri zaigu eta burunderan, gaur egun behintzat, ez da palatalizatzen. Nor-nork erako aditz forma berriz garaiko estandarera ¹⁹ moldatua dagoela iruditzen zait, egun oraindik <i>dezu</i> erabiltzen baita.

¹⁹ Axularrek argitaratua zuen urte batzuk lehenago (1643) *Gero* liburua eta seguru asko, Euskal Herriko "escribiente"en eskuetara izango zen.

73. orria (atzealdean)	Testua:	çuc engañatu gaituçu guztioç
	Testuingurua:	<i>... los jurados an dado abisso para que se juntasen los vecinos y Vos de un tuerto nos abeys engañado a todos que en basquence le decia çuc engañatu gaituçu guztioç y el dho abad le dijo...</i>
	Batuko ordaina:	zuk engainatu gaituzu guztiok
	Burundera:	<i>zuk engainatu gaituzu guztiok</i>
	Iruzkina:	Atzera berriz sudurkaria bustirik eta nor-nork erako aditz forma estandarizatua. Zenbatzaile orokorrak plural hurbilaren morfema darama.
74. orria (atzealdean)	Testua:	çatoz eta ateranaçazu çuc
	Testuingurua:	<i>... y dijo saquen ese ombre de la iglesia y que el acusado aciendose dueño de la razon dijo benga y saqueme el que en lengua bascongada le dijo çatoz eta ateranaçazu çuc...</i>
	Batuko ordaina:	zatoz eta atera nazazu zuk
	Burundera:	<i>atoz ta ataa nazazu zuk</i>
	Iruzkina:	Aditz nagusia eta laguntzailea batera berriro, baina oraingoan laguntzailearen bigarren txistukariaren grafia aldatu du. Bestalde, aditz nagusiak horrelako bilakabidea izan du gaur egun arte: <i>atera</i> > <i>atea</i> (bokal arteko dardarkaria erori) > <i>ataa</i> ($V_1V_2 > V_2V_2$).
93. orria (atzealdean)	Testua:	ni naiz cu baño guiçon honrraduagoaren sema
	Testuingurua:	<i>... dixo el dho quexante, saveis hijo de quien soys; y queel disculpante le respondio yo soy hijo de D. Miguel Fernandez de Garayalde y Lazcano, hijo de padre mas honrrado que Vm; que en lengua bascongada dixo; ni naiz cu baño guiçon honrraduagoaren sem(e)a...</i>
	Batuko ordaina:	ni naiz zu baino gizon ondraduagoaren semea
	Burundera:	<i>ni naiz zu baino gizon onratuboon semia</i>
	Iruzkina:	Bigarren pertsonako izenordaineko txistukariaren grafia ez da egokia eta azken izenari /e/ bokala faltza zaio.
103. orria	Testua:	a gauza gaistoa
	Testuingurua:	<i>... Mª Ramos de arramendia muger de Juan de Gainza y sobrina del quexante dixo al dizculpante a malo, ablando en defensa del dho quexante, como a este le falta</i>

		<i>un ojo te salten a tu los dos de un bellaco que en lengua bascongada le dezia, a gauza gaiztoa, y oyda esta razon el dho disculpante...</i>
	Batuko ordaina:	a, gauza gaiztoa
	Burundera:	a, gauza gaiztua
	Iruzkina:	Egun bezala Burundan, -a organikoa mantendu egin du gauza izenaren kasuan. Ia Sakana osoan, bestalde, ez da mantentzen aipatu -a organikoa.
221. (atze-aldea) eta 222. orriak	Testua:	çuc ... çuc ... çure mersedea u orre mersedea ... çuc, jauna
	Testuingurua:	<i>... este pleyto fue en lengua bascongada y se hablaron en basquenz y con la palabra çuc y no con... palabra çuc en este dho lugar de Alsasua y valle de Burunda la tienen por palabra cortes... si bien para hablar con los sacerdotes y otras personan de respeto se le añade el deçir çure mersedea u orre mersedea y otras vezes juegan destapalabra çuc, jauna que según suena quiere deçir Vm...</i>
	Batuko ordaina:	zuk ... zuk ... zure merzedea edo horren (hori) merzedea ... zuk, jauna
	Burundera:	zuk ... zuk ... zuu merzedia o orren merzedia ... zuk, jauna
	Iruzkina:	“Merced” hitza -ea morfemarekin mugatu du doku-mentuaren egileak eta, egun ere, -a bokalaz bukatutako hitzak mugatzerakoan horrelako bilakaera suertatzen da Burundan, -a + -a > (-ea) > -ia: euseria, gitarrria, festia...
224. orria	Testua:	eman duçu herrecaytu ura
	Testuingurua:	<i>... el dicho alcalde ablando en esta forma Eman duçu herrecaytu ura quen castellano quiere decir ha dado aquel recado...</i>
	Batuko ordaina:	eman duzu errekaitu hura
	Burundera:	eman dezu mandatubura
	Iruzkina:	Errekaitu (iparraldeko hitza omen) mandaturen sinonimo izango genuke, ardura edo eginbeharrekoa adierazten duelarik. Egun Etxarri-Aranatzen errekeittu erabiltzen da izenondo moduan pertsonen izaera bihurria adierazteko.
	Testua:	Çerda orr çerda orr (225. orrian errepikatua dago)
	Testuingurua:	<i>... çerda orr çerda orr, que quiere decir en castellano que ay ay que ay ay...</i>
	Batuko ordaina:	zer da hor, zer da hor

	Burundera:	<i>zer da or, zer da or</i>
	Iruzkina:	Oraingoan aipagarriena gaztalaniazko idazkera izango genuke, aditza eta aditzondoa modu berean idatziak ageri baitira.
225. orria	Testua:	onlaco egun batean dagola alsasuco auzoa procesio gaue
	Testuingurua:	<i>... y con colera dijo, valgame dios <u>onlaco egun batean dagola alsasuco auzoa procesio gaue</u> que quiere decir en castellano, valgame dios que un lugar como es de Alsasua o concejo quede sin procesion un dia como este...</i>
	Batuko ordaina:	honelako egun batean dagoela Altsasuko auzoa prozesio gabe
	Burundera:	<i>olako egun batien doola Altsasuko auzua prozesiyo bee</i>
	Iruzkina:	Esaldia era erabat estandarizatuan ageri da gaur egungo burunderarekin konparatuz, inongo fonetismorik kontuan izan gabe: atzera berriz, erakuslearen forma sinkopatua erabiltzen du; zenbatzaileak ez du ageri disimilazioa eta ondorengo asimilazioa deklinabide atzizkia eransterakoan; aditzaren forma trinkoa ere ez da gaur egun bezala ageri, <i>dago</i> > <i>dao</i> (bokal arteko herskariaren galera) > <i>do</i> ($V_1V_2 > V_2V_2$); -o bokalaz bukatzen diren lexemak ere ez du disimilaziorik jasan, <i>auzo</i> + <i>-a</i> > <i>auzua</i> ; <i>-ción</i> amaieradun maileguak <i>-ziyo</i> kontsonante epentetiko eta guzti burutzen dira, <i>prozesiyo</i> . Bestalde, egun Burundan ez bezala eta gainerako Sakanako herrien antzera, toponimo nagusian txistukari frikaria erabiltzen du / kontsonante albokariaren ondoren. Eta, azkenik, postposizioaren kasuan, hauxe dugu bere bilakabidea Sakana osoan gaur egun: <i>bage</i> > <i>bae</i> (kontsonante herskariaren galera bokal artean) > <i>bee</i> ($V_1V_2 > V_2V_2$).
	Testua:	usdaçu neurebaquean Jangoycoaren amoreagatic
	Testuingurua:	<i>... respondio en lengua bascongada estas palabras <u>usdaçu neurebaquean Jangoycoaren amoreagatic</u> que quieren decir dejemeen paz por amor de dios y la parte contr dijo...</i>
	Batuko ordaina:	utz (ieza)dazu neure bakean Ja(u)ngoikoaren amoreagatik
	Burundera:	<i>utz nazazu neonen bakien Jangoikuan amodiyuangaiti</i>

Iruzkina:	Aditz nagusia eta laguntzailea elkarturik daude eta elkarketa egiterakoan sinkopaturik ageri zaigu hauxe. Izenordain intentsiboa horrela burutzan da gaur egun: <i>neonen</i> . <i>Bake</i> izena gaur egun Burundan eta Etxarrin erabiltzen den moduan ageri da, kontsonante ezpainetako herskari ozenaz, Sakanako gainerako herrietan egoera nahasiagoa erakusten duelarik: <i>fake</i> Arbizun eta Ergoienan, eta <i>pake</i> Lakuntzatik ekialdera. Gainera, inesiboko morfema eransterakoan, disimilazioa eta ondorengo asimilazioa jasaten ditu egun. Bestalde, <i>au</i> > <i>a</i> monoptongazioaz dago <i>Jangoiko</i> ²⁰ izena, egun Sakana osoan bezala.	
Testua:	oquerr orrec onlaco auzo honrratubat uzi-dezala procesioric gaue onlaco egunbatean	
Testuingurua:	... que quiere decir que ese tuerto deje sin procesion aun	
Batuko ordaina:	conco tan honrrado un dia como el de oy..	
Burundera:	oker horrek honelako auzo ondradu bat utz dezala prozesiorik gabe honelako egun batean	
Iruzkina:	oker orrek olako auzo onratu bat utzala prozesiyoi pee olako egun batien Erakuslearen kasuan, bi alditan, forma sinkopatua erabili du, <i>hon(e)lako</i> . Postposizioari dagokionez, orrialde honetako beste testuan esandakoaz gain, partitiboaren morfemak bukaerako kontsonante herskaria galdu eta hasierako kontsonante ezpainetako ahoskabe bihurturik burutzen duela erantsi behar da: <i>prozesiorik bage</i> > <i>prozesiyorik bae</i> > <i>prozesiyoiik bee</i> > <i>prozesiyoi pee</i> . Egungo burunderan subjuntiboan aditz izena erabiltzen da eta ez partizipioa. Bestalde laguntzailea, lehen silaba galdu eta aditz nagusiari elkarturik burutzen da.	
225. orria (atzealdea)	Testua:	ayn chuzena nayz ni nola zu, eta çu noren semea zara
	Testuingurua:	... respondio el dho abbad quexante en esta forma <u>ayn chuzena nayz ni nola zu, etta çu noren semea zara que quiere decir según suena tan drecho soy como el, y el hijo de quien es a loquel respondio el acusado</u> (hurrengoan jarraitzen du).
	Batuko ordaina:	
	Burundera:	hain zuzena naiz ni nola zu, eta zu noren semea zara

²⁰ Bernat Etxeparek ere, Iudizio Generalean eta Moset Bernat Etxepareren Kantuian horrela erabili zuen: "... Jangoikoak dagiela...", "... Jangoikoa, zu zirade...", "... Jangoikoa, zuk begira..."

	Iruzkina:	<i>ni zu bezain zuzena naiz, ta zu noon semia zaa</i> Konparaziozko esaldia burutzeko <i>hain... nola</i> menderagailua erabili du <i>bezain</i> erabili beharrean. Beriainek ²¹ eta Axularrek ²² ere menderagailu berbera erabili zuten urte batzuk lehenago. Izenondoaren hasierako kontsonante txistukaria afrikaturik idatzia ageri da.
	Testua:	hayn ayta honrratuaren umea nayz nola çu ... çuc
	Testuingurua:	... <i>hayn ayta honrratuaren umea nayz nola çu que quiere decir tan hijo de padre honrrado soy como el según parece me suena la dha palabra çuc y no de vos como esta escrita...</i>
	Batuko ordaina:	hain aita ondraduaren umea naiz nola zu ... zuk
	Burundera:	<i>zu bezain aita onratubaan umia naiz ... zuk</i>
	Iruzkina:	Menderagailuaren hasierako partikula hatzez idatzia ageri da oraingoan. Disimilazioa suertatzen da egun burunderan -e bokalaz amaituriko lexemak mugatzerakoan: <i>umia, semia...</i>
228. orria	Testua:	bellaco oquerr onec engaña deçala erriau ni eta guztioc manera ontan, eta uzidadila eguiteco procesioa
	Testuingurua:	... <i>que quiere decir según su sentido lo que las palabras suenan (atzealdean) que este bellaco ttuerto engañe al lugar ami y asus vezinos desta suerte y se deje de hazer la procesion...</i>
	Batuko ordaina:	bellako oker honek engaina dezala herri hau ni eta guztiok manera honetan, eta utzi dadila egiteko prozesioa
	Burundera:	<i>bellako oker onek engainazala erriyau ni ta guztiok modubontan, ta utz dayela iteko prozesiyua</i>
	Iruzkina:	Sudurkaria bustirik, eta erakuslea sinkopaturik, berriz ere. Bestalde, <i>manera</i> mailegua erabiltzen du ‘era’ edo ‘modu’ erabili beharrean, Joan Perez de Lazarragak ²³ mende bat lehenago erabili zuen moduan. Aipagarria

²¹ Juan Beriain, *Tratado de cómo se debe oyr missa, escrito en romance y bascuence*, 1621, 16. orrialdea: “...baytauzqui... ayn presentean, eta ayn agadaçen çayzquiola nola obracituenean...”.

²² Axular, *Gero*, Irakurtzaileari atalean: “... ez litzateke euskara hain labur, eskas eta ez hertsia, nola munduak uste baitu, eta baitaduka, dela...”.

²³ Joan Perez de Lazarraga, 1564: 5. orriaaren atzealdean (... *asi çan manera onetan cantaetan ebel...*), 6. orrialdearen atzealdean (... *asi çan cantaetan manera onetan...*), 7. orriaren aurrealdean (... *conçiertu andiaz manera onetan...*).

228. orria (atzealdean)	Testua:	era berean <i>bage</i> postposizioa beharrean eraibilitako egitura: <i>egiteko utzi</i> (egin gabe utzi, egiteke). Lehen aditzaren kasuan, elkarturik burutzen da gaur egun ere, baina laguntzaileak lehen silaba galdurik. Burundan ez da palatalizaziorik gertatzen.
	Testuingurua:	Çerda çerda
	Batuko ordaina:	... <i>dijo ablando con la parte contr</i> <u>çerda çerda</u> <i>que quiere decir que ay que ay</i> (hurrengoan jarraitzen du)
	Burundera:	zer da, zer da
	Iruzkina:	<i>zer da, zer da</i> Horrela erabiltzen zen duela urte gutxi arte Sakanan, herriko edozein etxera abiatu eta atarian, normalean irekita orduan, bertako etxeko andrearen izena esaterakoan, barrutik erantzuten zutena atariraino atera baino lehen. (– <i>Maria!</i> – <i>Zer da?</i>).
	Testua:	çurequi bellaco oquerorrequi dearducat
	Testuingurua:	... <i>ha que respondio</i> <u>çurequi bellaco oquerorrequi dearducat</u> ...
	Batuko ordaina:	zurekin bellako oker horrekin dihardu(ka)t (?)
	Burundera:	<i>zuukin bellako oker orrekin ai naiz</i>
	Iruzkina:	Burundan, aurrerago esan dudan moduan, ez da palatalizaziorik egiten. Hala ere, mailegua denez palatalizaturik ageri den hitza, gaztelanian erabiltzen den eran egingo litzateke egun ere Burundan. Azken hitzari dagokionez (<i>dearducat</i> adizkia), Lizarraga Elkanokoak antzeko formak erabili zituen: <i>darducágu</i> ²⁴ ('mintzo gara'; cf. <i>Jarduki</i> , <i>xarduki</i> 'mintzatu', 'elekatu' <i>Esteribar</i> – <i>Erroibar</i> – <i>Luzaide</i> ; <i>jardukien</i> ari izan 'solasean ari izan', 'elaka ari izan') eta <i>cerdúcan</i> ²⁵ ('mintzo zen'). 'Jardun' edo 'jarduki' aditza ez da erabiltzen Sakanan, 'ari izan' baizik.
	Testua:	çuc ... çure mersedea
	Testuingurua:	... <i>y otras personas de respeto con la palabra de</i> <u>çuc</u> <i>sin que se tenga por agravio ni descortesía sino que quando quieren hablar con mas cortesía ha algun forastero y ha sacer-</i>

²⁴ Hau eta hurrengo oharreko aipuak Patxi Salaberri euskaltzain nafarrak helarazi dizkit. J. Lizarraga, *Doctrina Christioarén Cathéchima*, 81-82 orrialdeak: "Munduarén alcinéco bérce bida, bát ta obéna vicimódu Christioa aguerrían ere: bércea gurútzeta; eta óntas darducágu".

²⁵ J. Lizarraga, *Urteko Igande Guzietarako Prediku Laburrak*, 93. orrialdea: "Orgátic Tabórco oiánean icústeas Jaunáren glória-mostra bát chsoraturic S. Pedroc erráncio, Jauna óngui gaude emén & baña dio evang(elio)an Marc. 9 etzequiéla cer cerdúcan".

	Batuko ordaina:	<i>dotes añaden çure mersedea que quiere decir Vm...</i>
	Burundera:	zuk ... zure merzedea
	Iruzkina:	<i>zuk ... zuu merzedia</i> Bokal arteko dardarkari samurra, normalean, galdu egiten da Burunderan.
230. orria	Testua:	nor nayz ni
	Testuingurua:	<i>... y entrando por el coro algo alborotado y colerico dijo estas razones <u>nor nayz ni</u> ablando con el dho abbad que quiere decir en castellano quien soy yo</i> (hurrengoan jarraitzen du).
	Batuko ordaina:	nor naiz ni
	Burundera:	<i>nor naiz ni</i>
	Iruzkina:	Egun 'nor' galdetzailearen tokian 'zein' erabiltzen da gehiago Sakana osoan.
	Testua:	çu çara alcatea
	Testuingurua:	<i>... a lo qual respondio çu çara alcatea que quiere decir en lengua castellana es el alcalde</i> (hurrengoan jarraitzen du).
	Batuko ordaina:	zu zara alkatea
	Burundera:	<i>zu zaa alkatia</i>
	Iruzkina:	Lehenago esan dudan moduan, bokal arteko dardarkari samurra galdu egiten da Sakana guztian eta bereziki Burundan nor erako pluraleko aditz formen kasuan: <i>gaa</i> (gara), <i>zaa</i> (zara), <i>zai</i> (zarete), <i>dia</i> (dira).
	Testua:	nor da alcatea
	Testuingurua:	<i>... y la parte contr replico; <u>nor da alcatea</u> que quiere decir quien es el alcalde...</i>
	Batuko ordaina:	nor da alkatea
	Burundera:	<i>nor da alkatia</i>
	Iruzkina:	-e + -a > -ia burutzen da Burundan eta Sakanako beste zenbait herrietan.
232. orria (eta atzea.)	Testua:	çuc hoquerrorreq
	Testuingurua:	<i>... el otro acusado, con esta palabra de çuc hoquerrorreq, y no con la palabra vos como esta escrito por aberse hablado siempre en basquenz...</i>
	Batuko ordaina:	zuk oker horrek
	Burundera:	<i>zuk oker orrek</i>
	Iruzkina:	Burundan eta Irañetan 'oker' erabiltzen da egun ere,

234. orria
(atzealdean)
- Testua: Sakana erdialdean 'begibakar' esaten den bitartean.
zatoz eta zuc atranacazu
- Testuingurua: ... *venid vos y sacadme que en lengua bascongada le dijo*
zatoz eta zuc atranacazu...
- Batuko ordaina: *zatoz eta zuc atera nazazu*
- Burundera: *atoz ta zuk ataa nazazu*
- Iruzkina: Lehen aditzak, sintetikoak, hasierako kontsonante txistukaria galtzen du Sakana osoan. Bigarrena, nahiz eta perifrastikoa izan, elkaturik ageri zaigu dokumentuan eta nagusi sinkopaturik. Horrelako sinkopak, egun, Lakuntzatic ekialdera burutzen dira Sakanan, baina inoiz ez Burundan. Aditz laguntzaileari dagokionez, bigarren silabako kontsonante txistukaria ez da behar bezala idatzirik ageri.
- Testua: çure merçedea u orremerçedea
- Testuingurua: ... *se dice y abla con ellos de la palabra çure merçedea u*
orre(n)merçedea...
- Batuko ordaina: *zure merzedea edo horren merzedea*
- Burundera: *zuu merzedia o orren merzedia*
- Iruzkina: Lehen izenlagunaren kasuan, egun dardarkaria erori egiten da. Bestalde, juntagailu hautakariak ondorengo bilakabidea izan du gaur egun arte: *edo > ero* (d/r txandaketa) > *eo* (dardarkariaren erorketa) > *oo* ($V_1V_2 > V_2V_2$) > *o* ($V_2V_2 > V_v$).
237. orria
(atzealdean)
- Testua: çatoz ceurq atranazazu
- Testuingurua: ... *que dicen en lengua bascongada, çatoz ceurq atranazazu no es palabra descortes...*
- Batuko ordaina: *zatoz zeuk atera nazazu*
- Burundera: *atoz zeok ataa nazazu*
- Iruzkina: Izenordain intentsiboari dagokionez, ikus 40. orrialdearen atzealdean agertutakoari buruz esandakoa. Aditz nagusia, aldiz, sinkopatua ageri zaigu eta, egun behintzat, ez da horrelakorik gertatzen Burunda osoan, bai ordea Lakuntzatic ekialdera dauden Sakanako herrietan
238. orria
- Testua: çatoz ceurq atra nazazu ... çure merse-
dea
- Testuingurua: ... *y qu el aberle dho el acusado al quexante estando en el altar la palabra çatoz ceurq atra nazazu fue decir que fuesse y que el mismo le sacase ... decirle de mas a mas*

240. orria (atzealdean)	Burundera:	<i>cure mersedea que quiere decir Vm...</i>
	Iruzkina:	zatoz zeuk atera nazazu ... zure merzedea <i>atoz zeok ataa nazazu ... zuu merzedia</i>
	Testua:	Aurrekoan bezala.
	Testuingurua:	zatoz zu etta atra nazazu elizatiq
	Batuko ordaina:	<i>... el dho quexante que callasen a lo que ablaban, <u>zatoz zu etta atra nazazu elizatiq</u>...</i> (hurrengoan jarraitzen du).
	Burundera:	<i>etta atra nazazu elizatiq...</i> (hurrengoan jarraitzen du).
	Iruzkina:	zatoz zu eta atera nazazu elizatik <i>atoz zu ta ataa nazazu elizati</i> Deklinabideko ablatibo kasuko burutzapenek ez daramate bukaeran, egungo burunderan (ezta Sakana osoan ere), kontsonante herskari belare ahoskaberik.
	Testua:	
	Testuingurua:	atra zaçue guiçonori elizatiq
Batuko ordaina:		
Burundera:		
Iruzkina:	atera (e)zazue gizon hori elizatik <i>ataa zazai gizon oi elizati</i> -zue aditz morfema -zai burutzen da Burunda osoan.	
Testua:	Erakusleak bokal arteko dardarkaria galtzen du.	
Testuingurua:	zatoz zu etta atranazazu	
Batuko ordaina:	<i>... a lo qual respondio la parte contr dandose por entendido <u>zatoz zu etta atranazazu</u> que según suena quiere decir benga Vm y saqueme...</i>	
Burundera:		
Iruzkina:	zatoz zu eta atera nazazu <i>atoz zu ta ataa nazazu</i>	
241. orria	Testua:	Ikus orrialde honetako hasierako testua.
	Testuingurua:	vere mersedea u çure mersedea ... çu
	Batuko ordaina:	<i>... siempre se les dice <u>vere mersedea u çure mersedea</u> y alguna vez siendo amigos los sacerdotes y seculares se tratan con la palabra çu...</i>
	Burundera	
	Iruzkina:	bere merzedea edo zure merzedea ... zu <i>bee merzedia o zuu merzedia ... zu</i>

246. orria (atzealdean)	Testua:	Bi izenlagunen kasuan dardarkaria erori egiten da gaur egun.
	Testuingurua:	çuc aterabeardituzu
	Batuko ordaina:	<i>... refiere aquellas tales palabras çuc aterabeardituzu en este lenguaje como esta escrito...</i>
	Burundera:	
	Iruzkina:	zuk atera behar dituzu <i>zuk ataa ber tuzu</i> Nor-nork erako aditz laguntzaileak lehen silaba gal-tzen du Sakana osoan, baina Burundan ez da palatalizatzen kontsonante hortzetakoa. Bai, ordea, Sakana erdialdean: <i>ttuzu</i> (dituzu).
	Testua:	
	Testuingurua:	çuc ... jauna ... zuc jauna <i>... assi con los sacerdotes como con otroas persnas de respeto a la otra palabra çuc le añaden jauna, que quiere decir Vm señor... falta la parte contraria en no decirle zuc jauna...</i>
	Batuko ordaina:	
	Burundera:	
	Iruzkina:	zuk ... jauna ... zuc jauna (batuan bezala) Aipagarria izenordaineko txistukariaren grafia ezberdina bi burutzapenetan.
249. orria (atzealdean)	Testua:	
	Testuingurua:	engañatuco gaitu biarr ere egun-bezala ... çerda çerda <i>... distancia de cinco o seis pasos donde estaua paseando-se el dho abbad a la puerta de su casa, <u>engañatuco gaitu biarr ere egun-bezala</u> que quiere decir mañana nos engañara como oy y abiendo oydo la dha razon el quexante salio a decir esta palabra çerda çerda que quiere decir que ay que ay...</i>
	Batuko ordaina:	
	Burundera:	engainatuko gaitu bihar ere egun bezala ... zer da, zer da
	Iruzkina:	<i>engainatuko gaitu bier re gaur bekela ... zer da, zer da</i> Konparaziozko partikula gaur egun <i>bekela</i> da Lizarragan, Olaztin, Altsasun eta Urdiainen. Bestalde, egun ez da erabiltzen aditzondo moduan Burundan.
	Testua:	
	Testuingurua:	ni neure atarian nago
	Batuko ordaina:	<i>... y el presentante respondio <u>ni neure atarian nago</u> que quiere decir yo estoy en mi puerta...</i>
	Burundera:	
	Iruzkina:	ni neure atarian nago (dokumentuan bexalaxe) <i>ni niaure atayen nego</i> Izenordain intentsiboa <i>niaure</i> burutzen da gaur egun Urdiainen eta Altsasun, eta <i>neonen</i> Bakaikun. Inesibo

250. orria	Testua:	kasuko sintagmak, aldiz, dardarkaria galdu eta /y/ kontsonante epentetikoa dauka egungo burunderan. <i>oquerr orrec engaña dezela auzoau eta vezinoac</i>
	Testuingurua:	<i>... el dho acusado dijo estas palabras <u>oquer orrec engaña dezela (sic) auzoau eta vezinoac</u> que quiere decir este tuerto engañe este concejo y sus V^{os} y el pretante le respondió</i> (hurrengoan jarraitzen du).
	Batuko ordaina:	oker horrek engaina desala auzo hau eta bezinoak
	Burundera:	<i>oker orrek engaina zala auzo au ta bezinuek</i>
	Iruzkina:	Burundan ez da bustidurarik eta aditz laguntzaileak forma aferesiduna darabil. Bestalde, /o/ bokalez amaituriko lexemek ondorengo bilakabidea izaten dute mugatzailea eransterakoan: -o + -a(k) > -ua(-uek).
	Testua:	chucenago nayz zu bayno eta zu noren semea çara
	Testuingurua:	<i>... que quiere decir en lengua castellana mas drecho soy que el e hijo de quien es a que respondió el dho acusado</i> (hurrengoan jarraitzen du).
	Batuko ordaina:	zuzenago naiz zu baino eta zu noren semea zara
	Burundera:	<i>zu baindo zuzenoo naiz ta zu noon semia zaa</i>
	Iruzkina:	Konparaziozko morfemak bokal arteko kontsonante belare herskari ahostuna galtzen du beti Sakana osoan, onodrengo bilakabidea izaten duelarik: -ago > -ao > -oo. Aipagariak da, era berean, bokal arteko dardarkari samurraren erorketa.
	Testua:	ni naiz ayn ayta honrratuaren umea nola zu ... cuc ... cuc cure merçedea u bere mersedea ... jauna
	Testuingurua:	<i>... ni naiz ayn ayta honrratuaren umea nola zu <u>ablando siempre el uno al otro con la palabra cuc... cuc cure merçedea u bere mersedea</u> y otras veces <u>jauna</u>...</i>
	Batuko ordaina:	ni naiz hain aita ondraduaren umea nola zu ... zuk ... zuk zure merzedea edo bere merzedea ... jauna
	Burundera:	<i>ni naiz zu bezain aita onratubaan umia ... zuk ... zuk zuu merzedia o bee merzedia ... jauna</i>
	Iruzkina:	Ez da erabiltzen Sakana osoan <i>hain ... nola</i> mendera-

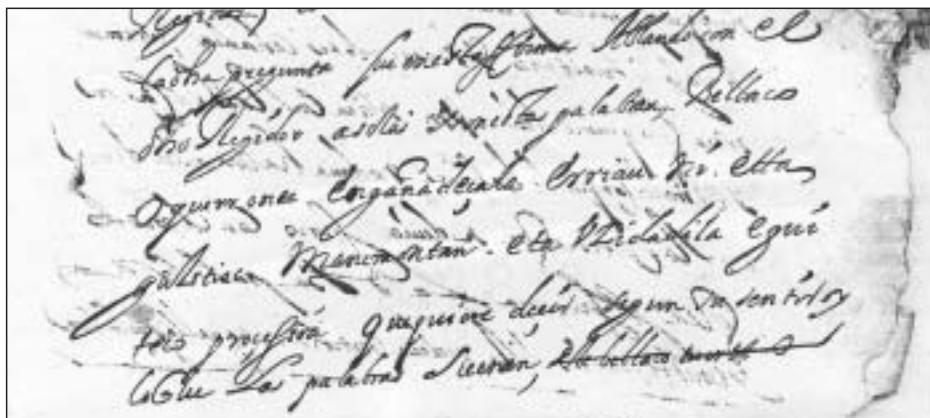
256. orria
- Testua: gailua konparaziozko esaldietan. Gainerako burutzapenak aztertuak ditut dagoeneko.
- Testuingurua: çu noren semea çara
- Batuko ordaina: *... asi como llego a donde estaban le respondio alla el prtante en semejantes palabras çu noren semea çara a que le respondia en lengua bascongada...*
- Burundera:
- Iruzkina: zu noren semea zara
Zu noon semia zaa
- Aditza eta izenlagunaren kasuetan bokal arteko dardarkari samurra erori egiten da gaur egungo burunderan.
259. orria
- Testua:
- Testuingurua: norc sarçen caytu ortan
- Batuko ordaina: *... que en lengua bascongada esta escrita norc sarçen caytu ortan...*
- Burundera:
- Iruzkina: nork sartzen zaitu horretan
nok sartzen zaitu ortan
- Izenordain galdetzailak dardarkaria galtzen du egun.
- Testua: Erakuslea, berriz, dokumentuan bezala, sinkopaturik.
- Testuingurua: çu jauna norc sarçen caytu
- Batuko ordaina: *... que refiere aquella falta el acusado en no decir çu jauna norc sarçen caytu para que le tratara con total atención y cortesía...*
- Burundera:
- Iruzkina: zu jauna nork sartzen zaitu
zu jauna nok sartzen zaitu
- Batuan bezala, izenordain galdetzailako dardarkariaren erorketa kontuan ez hartuz gero.
262. orria
- Testua:
- Testuingurua: Juramento gayztoa eguinduzula eta pagatuco ytuzula
- Batuko ordaina: *... diciendo de esta forma en lengua bascongada juramento gayztoa eguinduzula eta pagatuco ytuzula que según suena quiere decir que esta que depone havia jurado mal o echo mal juramento y que los pagaria y que esto se lo havia dicho el dho alcalde al dho su cuñado...*
- Burundera:
- Iruzkina: juramento gaiztoa egin duzula eta pagatuko dituzula
juramentu gaiztua in dezula ta paatuko tuzula
- Kontsonante belare herskari ahostuna bi aditz nagusien kasuan erori egiten da bokal artean. Honetaz gain, bi burutzapen aferesidunak ikus daitezke egungo

266. orria (atzealdean)	Testua: Testuingurua: Batuko ordaina: Burundera: Iruzkina:	burunderan, <i>in</i> eta <i>tuzula</i> , azken honetan palatalizazio-rik gertatzen ez delarik. çuc oquerr orrec ... jauna ... <i>todo en lengua bascongada y con esta palabra çuc oquerr orrec sin añadir la palabra jauna que es la cortesía...</i> zuk oker horrek ... jauna zuk oker orrek ... jauna Batuan bezala, /h/ kontsonanteari dagokion kasuan izan ezik.
270. orria	Testua: Testuingurua: Batuko ordaina: Burundera: Iruzkina:	atra eçaçue guiçonori ... çeurç, atra çà(çu) ... <i>semejantes palabras en lengua bascongada atra eçaçue guiçonori sin nombrar el su(?) que según suena quiere decir saquen esse hombre de ay (...) en lengua bascongada ablando con el prtante en alta voz, çeurç, atra çà(çu) que según suena quiere decir en lengua castellana saquelo el mismo...</i> atera ezazue gizon hori ... zeuk atera eza(zu) ataa zazai gizon oi ... zeok ataa zazu Aztertuak ditugu dagoeneko testu honetako burutzapen guztiak, baina bigarren aditz laguntzailearen kasuan, bere bigarren silaba parentesi artean agertzearen arrazoia orrialde zatia faltatzearena da, hots, hautsirik dugu orrialde hau eta aditz forma hau ez dago osorik.
274. (bis) orria (atzealdean)	Testua: Testuingurua: Batuko ordaina: Burundera: Iruzkina:	oquerr onec engañadeçala onlaco auzobat ... <i>lo trato de tuerto repitiendo la palabra tuerto con coiera y enfado aunque en lengua bascongada y diciendo oquerr onec engañadeçala onlaco auzobat que según suena quiere decir en lengua castellana que este tuerto engañe a un conçejo...</i> oker honek engaina dezala honelako auzo bat oker onek engaina zala olako auzo bat Aditz nagusia palatalizatu gabe erabiltzen da Burundan eta laguntzailea, aldiz, lehen silaba galdurik aferesiaren ondorioz. Erakusleari dagokionez, berriz, sinkopa silaba osokoa dugu gaur egun, eta ez bokalarena soilik dokumentuan ageri den bezala.
275. orria	Testua: Testuingurua:	ori ezta arramendia bayzic yaurtia ... <i>a la dha Maria Ramos oyo como dijo estas palabras en</i>

- Batuko ordaina: *lengua bascongada ori ezta arramendia bayzic yaurtia*
 Burundera: *que según suena quiere decir esse no es Aramendia sino*
 Iruzkina: *yaurtia...*
 hori ez da arramendia baizik yaurtia
ori ez da A(r)ramendia Iyortia baindo
 Apaizaren abizenari buruz ari zaigu kasu honetan. Dokumentuan, horietako lehena, ia beti ageri da kontsonante dardarkari anitzez (bikoitza), baina Aramendia izango da, seguru asko, ezaguna baita modu honetan Sakanan. Bigarrena, Altsasuko toponimian ageri zaigu, *Iyortia* eta baita Altsasuko Kultur gunearen izen moduan ere, *Iortia*.
282. orria (atzealdean) Testua: Bestalde, ez da Sakana osoan *baizik* juntagailua erabiltzen, gaur egun behintzat.
 Testuingurua: *ni nor naiz ... çu alcatea ... nor da alcatea*
... algo alborotado comenzo a decir en lengua bascongada al dho prtante semejantes palabras ni nor naiz teniendo un papel en la mano que quiere en decir en castellano yo quien soy ha que respondio çu alcatea, que quiere decir, el alcalde y a esto replico nor da alcatea, que quiere decir quien es el alcalde y le respondio el prtante, Miguel Fernández de garayalde...
 Batuko ordaina: *ni nor naiz ... zu alkatea ... nor da alkatea*
 Burundera: *ni nor naiz ... zu alkatia ... nor da alkatia*
 Iruzkina: Berriz ere gogoratuko dut egun -e + -a > -ia bilakatzen dela Burunda osoan eta Sakana erdialdeko zenbait herritan.
 Testuingurua: *bay bay ... ongui da*
288. orria Testua: *... a la memoria estas palabras bay bay válgame dios ongui da las quales le parece las dijo así que quieren decir si si válgame dios bien esta...*
 Batuko ordaina: *bai bai ... ongi da*
 Burundera: *bai bai ... ondo da*
 Iruzkina: Moduzko aditzondoa -gi morfemaz osatua dugu eta gaur egun, Burundan *ondo* erabiltzen da. Bestalde, gaztelaniaren eraginez, -u- bokala tartekaturik ageri zaigu dokumentuan.
 Testuingurua: *ori da puta baten semea, lapur semea*
299. (bis) orria Testua: *ori da puta baten semea, lapur semea*
 Testuingurua: *ori da puta baten semea, lapur semea*

		<p>... se acuerda que la parte contraria le dijo que hera hijo de una puta y volviendo el (¿) a un lado añadió y oyo le dijo ladron con semejantes palabras en basquenz, <u>ori da puta baten semea, lapur semea</u> que según suena quiere decir esse es hijo de puta, de ladron y no oyo la palabra infame ni bellaco...</p> <p>hori da puta baten semea, lapur semea ori da puta baten semia, lapur semia</p> <p>Sintagma errepikatua dugu, izenlaguna + izena, baina lehenengoaren kasuan zenbatzaile zehaztua erantsi dio eta bigarreanean, berriz, ez eta, gainera, izenlagunaren morfema elipsian dago. Seguru asko²⁶, zenbatzailea erabiltzean amaren izaera azpimarratu nahi du eta bestean, aldiz, izen konposatu moduan erabili du. Bestela, egun behintzat, zenbatzailerik gabe erabiltzekotan lehena erabiliko genuke.</p>
301. orria (atzealdean)	<p>Batuko ordaina: Burundera: Iruzkina:</p> <p>Testua:</p> <p>Testuingurua:</p>	<p>ni nayz çu baño ayta honrratuagoren semea</p>
302. orria	<p>Batuko ordaina: Burundera: Iruzkina:</p> <p>Testua:</p> <p>Testuingurua:</p>	<p>... donde dice al segundo articulo semejantes palabras <u>ni nayz çu baño ayta honrratuagoren semea</u> que en lengua castellana quiere decir según su sentir, soy hijo de padre mas honrrado que Vm...</p> <p>ni naiz zu baino aita ondraduagoaren semea ni naiz zu baino aita onratuboon semia</p> <p>Testu honetan eta hurrengoan, konparaziozko esaldietako berdintasuna eta desberdintasuna adierazteko menderagailuak erabili ditu dokumentuaren egileak: ... baino ...-ago desberdintasuna adierazteko menderagailua kasu honetan, eta partikulako kontsonante sudurkaria bustirik idatzia.</p> <p>çu bezayn ayta honrratuaren semea</p>
	<p>Batuko ordaina: Burundera: Iruzkina:</p>	<p>... que no las dijo como se hallan escritas sino en esta forma <u>çu bezayn ayta honrratuaren semea</u> que quiere decir hijo de padre tan honrrado y no la palabra mas honrrado como se halla escripto...</p> <p>zu bezain aita ondraduaren semea zu bezain aita onratuban semia</p> <p>Oraingoan, aldiz, berdintasuna adierazteko menderagailua, <i>bezain</i>, erabili du. Aurrekoan bezala, dardarkari anitza bikoiztua idatzi du kontsonante</p>

²⁶ Eskerrak eman nahi dizkiot Joseba Gallastegi Beobide euskara irakasle eta lankideari, berarekin komentatuz otu baitzitzaigun sintagma hauen burutzapen ezberdintasunaren arrazoia hauxe izan zitekeela.

(Dokumentuko 228. orrialdearen zatia)

2. DOKUMENTUA: ARIZALETAKO JAUREGIARI BURUZKO 1602. URTEKO TESTUA

DOKUMENTUAREN SIGNATURA NAOⁿ: 088989

DOKUMENTUAREN IZENBURUA: Arizaleta Andres Diez de Arizaletaren aurka.

DOKUMENTUAREN EDUKIA ETA EGITURA: Arizaletako herria Andres Diez de Arizaleta, Arizaletako jauregiko jauna, Arizaletako herritarraren aurka, armariari buruzko salaketa dela eta.

DOKUMENTUAREN ORRI KOPURUA: 352.

AUZIAREN HASIERAKO DATA: 1592ko apirilaren 20a.

AUZIAREN AMAIERAKO DATA: 1602ko uztailaren 3a.

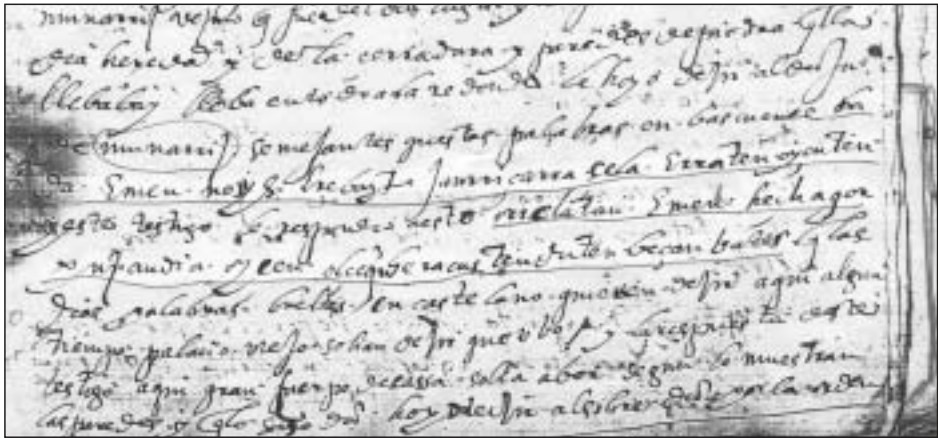
DOKUMENTUAREN EGILEA: Domingo Barbo. Domingo Barbo Errege Kontseiluko idazkaria izan zen gutxienik 1557 eta 1606 urteak bitartean, NAOⁿ ondorengo signatura duten dokumentuen arabera: 001093²⁷, 001285, 010550, 012498²⁸, 002128²⁹.

LABURPENA: Gonzalo de Asiain, Leraten jaioa eta Riezun bizi zena, lekuko moduan agertzen da eta esaten du nola Arizaletako den Joan de Munarrizekin pasiatzen zebilen batean honek baieztatu zion bertan jauregia bazegoela ziotela, berak hormen aztarnen arabera horrela behar zuela izan gaineratu zuelarik.

²⁷ 1557koa dugu dokumentu hau eta zera ageri da bere edukia eta egitura azaltzen dituenean: *Pedro Turrillas y Carlos Sebastian, vecinos de Sangüesa, contra Bernardino de Egües, clérigo, sobre recusacion del secretario del Consejo real Domingo Barbo en un pleito relativo a posesión de bienes de Juana Barbo.*

²⁸ 1594 urteko dokumentua dugu hau eta ondorengoa azaltzen du: *El fiscal contra Miguel de Aranz, vecino de Pamplona, sobre intento de agresion con espada y daga a Pedro de Sola y Domingo Barbo, secretarios del Consejo Real.*

²⁹ 1606koa dugu, berriz, beste hau, eta ondorengoa azaltzen du: *El lugar de Iguzquiza, contra Domingo Barbo, secretario del Consejo real, y Pedro de Erdara, depositario general, sobre restitucion de un deposito de 4 tazas y 2 saleros de plata...*

(Dokumentuko 276. orrialdearen zatia)

EUSKARAZKO TESTUAK

Bi dira soilik dokumentu honetan euskaraz ageri diren esaldiak eta transkripzioa burutzeko orduan kontuan izan den irizpide bakarra, jatorrizko testua ahalik eta fidelen jasotzearena izan da.

276. orria Testua: bada emen noys ere bayt jaurri çarra çela erraten oy çuten

Testuingurua: ... y que aunque no save ni a visto aya avido palacio en el tal sitio jamas pero se acuerda puede acer doce años de tiempo en el dicho lugar paseando por junto de la dicha heredad en compañia de Joan de Munarriz vecino que fue del dicho lugar ya difunto tratando de la dicha heredad y de la cerradura y paredes de piedra sillar llebaba y lleba en todo a la redonda le hoyo decir al dicho Joan de Munarriz semejantes questas palabras en bascuence bada emen noys ere bayt jaurri çarra çela erraten oy çuten...

Batuko ordaina: Bada, hemen noiz(ere)bait jaur(eg)i zaharra zela erraten ohi zuten

Iruzkina: Aipatzekoak dira esaldi honetan, lehenik, jauregi izenak eta zahar izenondoak jasan duten sinkopa; errotazismoa aditz nagusiaren kasuan, nafarreran eta iparraldeko euskalkietan gertatzen den moduan (erran = esan), bigarrenik; eta, azkenik, aditzaren aspektua, zein era bikoitzean azaldua ageri baitzaigu, -ten morfemaren medioz eta maiztasuna edo ohitura adierazten duen aditz partikulaz (ohi). Bestalde, berezia da denborazko aditzondoaren burutzapena: *noiz(ere)bait*.

Aditz laguntzailearen burutzapenak, *ze(n)la* eta *zuten*, egungo forma estandarizatuen modura ageri dira, eta gauza bera gertatzen da *bada* juntagailuarekin.

- Testua: orrelatan emen hecha gorpuz andia oy çen olçeç heracusten duten beçan bates
- Testuingurua: ... y este testigo le respondio a esto *orrelatan emen hecha gorpuz andia oy çen olçeç heracusten duten beçan bates* y las dichas palabras bueltas en castellano quieren decir aquí algun tiempo palacio viejo solian decir que ubo y la respuesta deste testigo aquí gran cuerpo de cassa solia aber según lo muestran las paredes...
- Batuko ordaina: Horrela(tan), hemen etxe gorputz handia ohi zen oholtzek erakusten duten bezain batez
- Iruzkina: Moduzko aditzondoa era berezian ageri da buruturik, *-tan* silabaren protesia daramalarik (*orrelatan*³⁰ < horrela). Ia modu berean, *orlatan*, erabili zuen Juan Beriainek 1626ko dotrinan³¹. Eta horrela erabili zuen hirugarren gradukoa behintzat urte batzuk berandua-go, 1643an, Axularrek Gero liburuan ‘Irakurtzaileari’ atalean (*Zeren halatan, ez litzateke euskara hain labor...*) eta ‘Bekatoreak ifernuan izanen duen bigarren penaz eta gaztiguaz, zein deitzen baita poena sensus: sensuaren pena’ atalean (*Eta halatan su hark bere naturalezaren arauaz... Eta halatan du erratzenago eta penatzenago...*). Eta ez bakarrik moduzko aditzondoa, ezen galdetzailea bera ere morfema edo atzizki berberaz buruturik ageri baitzaigu Axularren obrako azken atal honetan (*Nolatan ahal dateke... Nolatan ahal daukeu...*).
- Etxe izenak *ela* bokal txandaketa buruturik dauka bukaeran, egun Sakana erdialdeko Arbizuko hizkeran egiten den modura: *itxa* (etxe).
- Berriz ere, ohitura adierazten duen aditz partikula berbera erabili du.
- Bestalde, lexikoari dagokionez, ez du horma edo pareta izena erabili, ‘oholtza’ baizik, sinkopatua, hori bai. Izen hau Sakanan³² asko erabiltzen zen duela gutxi arte, baina gehienbat etxe barruko hormak adieraziz.

³⁰ Bigarren graduko erakusletik eratorritako burutzapen honen arabera, horrelakoak izan beharko lirateke beste bi gradueta burutzapenak: *onelatan* (honela) eta *alatan* (hala).

³¹ J. Beriain, *Dotrina Christioarena Euscaras*: “Orlatan principalquiro, eta cuidado gueyagorequi guiçãoac procuratu bar duena ...”. Aipu hau eta azken oharrekoa Patxi Salaberrik helarazi dizkit.

³² Ondorengoak Etxarri-Aranazko esaera zaharrak ditugu: *Sasiyek begiyek, oltzak belarriyek!* (Sasiak begiak, oholtzak belarriak!), *Jo zak oltza ta aize soorra!* (Jo ezak oholtza eta haize gorra!).

Zenbait kasutan etxearen kanpoko horma ere, oholez egindakoa, adierazten zuen.

Eta oraingoan ere, aditz laguntzaile berberak erabili ditu dokumentuaren egileak, lehenengoa (*zen*) -la menderagailurik gabe, eta bigarrena, berriz, orain aldian buruturik eta konparaziozko menderagailuaz osaturik (*dute*).

Azkenik, aipamen berezia merezi du menderagailu konparatiboak, *-n bezain batez*³³ (-n bezainbat), eta bukaerako txistukariaren burutzapena (instrumentala), nafarreraren modura egiten da, /s/ erabiltzen delarik eta ez /z/.

BIBLIOGRAFIA

- AXULAR, P., *Gero*, Juan Flors, Barcelona, 1964.
 BERIAIN, Juan, *Tratado de cómo se debe oyr missa escrito en romance y bascuence*, 1621.
 CAMINO LERTXUNDI, Iñaki (arg), *Nafarroako hizkerak*, UEU, 1997.
 —, *Hego-Nafarrera*, Gobierno de Navarra, 2003.
 ERDOZIA, Jose Luis, *Sakana erdialdeko euskara*, Nafarroako Gobernua, 2001.
 —, “Bakaikuko hizkera”, *FLV*, 90, 2002.
 ETXEPARE, Bernard, *Linguae Vasconum Primitiae*, Euskaltzaindia, 1995.
 LIZARRAGA ELKANOKOA, Joakin, *Doctrina Christioarén Cathechima*, Euskaltzaindia –Nafarroako Gobernua, 1979.
 —, *Urteko igande guzietarako prediku laburrak*, Euskaltzaindia, 1990.
 MIKOLETA, Rafael, *Modo breve de aprender la lengua Vizcayna*, (1653), in *Euskal Literaturaren antologia*, Elkarlanean-Ikastolen Elkartea, 1998.
 PEREZ DE LAZARRAGA, Joan, *Dianea & Koplac*, (Madrid 1567), Erein, 2004.
 JIMENO JURIO, J. M. et alii, *NTEM IX*, TRACASA, Nafarroako Gobernua.
 UEU, *Euskal dialektologiaren hastapenak*, 1987.
 ZUAZO, Koldo, “Burundako hizkera”, *ASJU*, XXVIII, 1995.

LABURPENA

Nafarroako Auzitegi Orokorreko XVII. mendeko bi dokumentutan agertzen diren euskal testuak jaso dira artikulu honetan. Lehen dokumentuan, 1645eko uztailaren 13a eta 1648ko maiatzaren 30a bitartean buruturikoa eta Burunda haranean gertatutako auzi bati buruzkoa, berrogeita hamabost testu edo hitz euskaraz jaso dira. Bigarrenean, 1602 urtean egindakoa eta Lizarra aldeko Arizaletako jauregi bati buruzkoa, bi testu baino jaso ez badira ere, hauexek aurreko dokumentuan baino osoagoak ageri zaizkigu, perpausaren egiturari dagokionez, behinik behin.

Lehen dokumentuko testu bakoitza ondorengo eredia jarraituz izan da jasoa: testuak dokumentuan duen kokapena (orrialdea), testua bera, testuingurua, batuko ordaina, egungo burunderako ordaina eta iruzkin dialektologikoa. Bigarren dokumentuko bi testuak ere ia modu berean jaso dira, Burundako hizkeraren ordaina eman gabe, jakina.

³³ Juan Beriain, *Tratado de cómo se debe de oyr missa, escrito en romance y bascuence*, 1621, 70. orrialdea: “... fielen aldetic den beçambates...”.

RESUMEN

En este artículo se han recogido los textos escritos en euskara que aparecen en dos documentos del siglo XVII del Archivo General de Navarra. En el primero de ellos, producido entre el 13 de julio de 1645 y el 30 de mayo de 1648 y que versa sobre un juicio en el valle de la Burunda, se han recogido cincuenta y cinco textos o palabras escritas en euskara. En el segundo, realizado en el año 1602 sobre un palacio de Arizaleta en Tierra Estella, únicamente se han recogido dos textos escritos en euskara, pero, eso sí, se trata de textos más completos, al menos en lo referente a la estructura de la oración.

Cada uno de los cincuenta y cinco textos del primer documento ha sido recogido siguiendo el siguiente esquema: situación del texto en el documento (página), el texto en sí, contextualización, su correspondiente en euskara estandarizado, su correspondiente en el habla actual del valle de la Burunda y un comentario dialectológico. Los dos textos del segundo documento han sido también recogidos según el mismo esquema, excepto obviamente en lo que se refiere a la correspondencia con el habla actual.

RÉSUMÉ

Deux textes écrits en basque qui apparaissent dans deux documents du XVIIème siècle de l'Archive Général de Navarre, ont été recueillis dans cet article. Dans le premier d'entre eux, écrit entre le 13 juillet 1645 et le 30 mai 1648, à propos d'un procès dans la vallée de la Burunda, on trouve cinquante cinq textes ou mots en basque. Dans le deuxième, réalisé en 1602 sur un palais d'Arizaleta dans la zone d'Estella, on n'y trouve que deux textes basque, mais par contre ce sont des textes plus complets, notamment pour ce qui est de la structure de la phrase.

Chacun des cinquante cinq textes du premier document ont été recueillis d'après le schéma suivant: situation du texte dans le document (page), le texte même, contextualisation, avec son équivalent en basque, standardisé, avec son équivalent de la langue actuelle de la vallée de la Burunda ainsi qu'un commentaire dialectologique. Les deux textes du deuxième document ont été aussi recueillis d'après le même schéma, sauf évidemment ceux qui sont relatifs à l'équivalent actuel.

ABSTRACT

This article collects the texts written in Basque which appear in two XVII-century documents from the General Archive of Navarra. Fifty-five texts or words written in Basque have been collected from the first of these, which deals with a trial in the Valley of La Burunda and was produced between the 13th of July 1645 and the 30th of May 1648. Only two texts written in Basque have been collected from the second the two, drafted in the 1602, which deals with a palace in Arizaleta, Tierra Estella. It should be pointed out, however, that these texts are more complete, at least insofar as sentence structure is concerned.

Each and every one of the fifty-five texts from the first document was collected in line with the following system: location of the text in the document (page), the text itself, contextualisation, its equivalent in standardised Basque, its equivalent in the Basque language as currently spoken in the Valley of La Burunda and a dialectological commentary. The two texts from the second document were collected in line with the same system, but, obviously, the reference to the language as currently spoken.